

Літературознавчий проект у дзеркалі "філософії свідомості"

Микола Корпанюк,

доктор філологічних наук,

професор кафедри української та зарубіжної літератури і методики навчання

ДВНЗ "Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди"

(Філатова О. Український роман 20-30-х років XX століття: типологія авторської свідомості: Монографія. — Миколаїв: Іліон, 2010. — 483 с.)

Сучасне українське літературознавство, активно осмислюючи досягнення української романістики перших пореволюційних десятиліть, демонструє широкий спектр проблем дослідження та аспектів їх ґрунтовного висвітлення. Провідний вектор наукових пошуків здебільшого спрямований на експлікацію тематичних, образних, композиційних рівнів роману, моделювання типології конфліктів, аналіз наративної структури, осмислення інтертекстуального поля, ритуально-міфологічної семантики тексту, на жанрово-стильову модифікацію, літературне експериментування тощо.

Монографія Оксани Філатової "Український роман 20-30-х років XX століття: типологія авторської свідомості" логічно вклинюється в наукову дискусію й прикметно оприявнює нові підходи до вивчення проблемних явищ. Дослідниця вперше репрезентує українську романістику 1920-1930-х років під кутом зору комплексної концептуальної рецепції "модусів буття" авторської свідомості. Експлікацію феномену свідомості та форм її об'єктивації авторка здійснила шляхом текстуального аналізу як найбільш відомих і досліджених, зарахованих до національної класики, так і найменш знаних та вивчених романів хронологічно означеного періоду. До наукового аналізу залучила значний корпус літературознавчих і літературно-критичних статей, тогочасну періодику, маніфести, програми організацій та угруповань.

Препозицією до осмислення специфіки ментальних актів творця та об'єктивації його літературних інтенцій як на рівні семантики й прагматики, так і на формально-структурному рівні романного тексту стала у книжці О. Філатової аргументовано й переконливо відрефлектована в теоретико-літературному рецептивному полі проблема автора, окреслені інтердисциплінарні принципи моделювання авторської свідомості. Характерно, що свої теоретико-літературні виклади, з одного боку, дослідниця ґрунтує на здобутках класиків української та зарубіжної естетичної думки (О. Потебні, І. Франка, О. Білецького, М. Бахтіна, В. Виноградова та ін.), з іншого — розглядає в координатах парадигмальних категорій постмодернізму, деконструктивізму, герменевтики, феноменології тощо. Цілком очевидно, що їй вдалося запропонувати новаторський підхід до експлікації такої важливої проблеми, як проблема автора та пов'язаного з нею питання про авторську свідомість. Маємо на увазі, здійснене О. Філатовою переакцентування категоріального виміру вказаного феномену, вмотивоване сучасною епістемологічною ситуацією (власне, тими положеннями, які склалися в феноменології та культурно-історичній психології). Точніше, його ідентифікацію в інтерсуб'єктивній експлікативності — на

рівні відношення до світу, соціуму, власного "я", до "Іншого як іншого "я".

Поеднання сучасних філософських ідей із філологічним інструментарієм аналізу текстової репрезентації свідомості дало змогу авторці не лише розглянути з нової точки зору смислові параметри феномену як літературознавчої категорії, але й виокремити та ґрунтовно осмислити механізми "функціонування", динаміку "розвитку" та логіку "трансформації" ментальних актів творця роману в контексті соціальної реальності 20-30-х років XX століття. Результатом наукової обсервації стала запропонована дослідницею парадигма "модусів буття" авторської свідомості, яка в межах зазначеного періоду оприявнює три типи романістичного дискурсу — дискурс відповідальності, дискурс свободи і "дискурс влади".

З метою логічної аргументації системи художньо-образного оприявнення "конвергентної" свідомості О. Філатова звертається безпосередньо до корпусу романів, у яких семантичне поле зближення (конвергенції) "людини з людиною" і "взаємного визнання один одного" на тому чи іншому рівні взаємозв'язку стає проблемою індивідуально-авторської інтерпретації. Дослідниця свідомо обирає перспективу літературознавчого аналізу романістичного доробку не лише визнаних майстрів словесно-образного мистецтва (В. Домонтовича, В. Підмогильного, О. Слісаренка, М. Хвильового та ін.), але й авторів так званого "другого ряду" (Г. Брасюка, М. Івченка, М. Могилянського), результат творчості яких, на її думку, поглиблює естетичний діалог як у контексті художньої експлікації соціокультурного клімату постреволюційної епохи, так і в контексті творчої обсервації екзистенційно-психологічного буття людини.

Визначаючи в романному тексті сфери осмислення людини в її "діалогіці, у здатності до буття удвох", дослідниця акцентує на тому, що в умовах партійної експансії художньої свідомості, митцеві доводилося вдаватися до ідеологічного маркування. "У результаті конструювання художньої картини світу, — доводить автор книжки, — українські романісти репрезентували поліваріантні авторські стратегії та технології, які ефективно кодували / шифрували / маскували (перекладаючи ідею твору на мову універсальних символів чи апелюючи до системи постулатів, прийнятої в марксистському каноні, чи послуговуючись більшовицькими мовними кодами і т. п.) концептуально-протилежну до регламентованої догмами комуністичного проекту позицію" (с. 145). Шляхом системного декодування текстової структури романів "Робітні сили", "Чорне озеро", "Чорний ангел", "Вальдшнепи", "Честь", "Донна Анна", "Недуга", "Дівчинка з ведмедиком" та ін. О. Філатовій вдалося з'ясувати ключові моменти авторської рефлексії сфери художньої комунікації, об'єктивованої у площині інтертекстуального діалогу, міжсуб'єктивних стосунків, в діалозі матеріалізованої

свідомості між "я" і "не-я в мені", на рівні "спів-буття" фемінного / маскуліного тощо.

Дивергентний тип свідомості, на думку авторки, в основному репрезентований у текстах представників "формальної методи". Апелюючи до романів А. Чужого ("Ведмідь полює за сонцем"), Г. Коляди ("Арсенал сил"), Л. Скрипника ("Інтелігент"), Г. Шкурупія ("Двері в день"), "Жанна батальйонерка"), Д. Бузька ("Голяндія"), Ю. Шпола ("Золоті лисенята") та ін., вона доводить, що екзистенційна дивергенція естетичного суб'єкта сфокусована на відверте іронічне відмежування шляхом маніфестації внутрішньої маргінальності чи фальшиво-маскованої позиції. Ґрунтовна система аргументації в логічних міркуваннях дослідниці оприявнюється у процесі осмислення ключового фактору авангардистського дискурсу свободи — комунікативної стратегії (анти)тексту, постульованої ідеологами нової парадигми та апробованої в літературній практиці творців експериментального прозописма. Інакше кажучи, у процесі аналізу найбільш прикметних, реалізованих у художній площині "лівого" роману способів і форм (на рівнях композиційному, образному, поетики), що окреслюють семантичне поле самоствердження автора.

Наступним кроком до осмислення "дивергентної" свідомості творця роману став у монографії скрупульозний аналіз стратегії авторської нарації. Заглиблюючись у художню площину роману "Голяндія", дослідниця висвітлює авторську технологію процесу fiction-творення "роману про роман", верифікує форми втілення фіктивного суб'єкта у внутрішньотекстовій реальності, осмислює специфіку художньої комунікації з "наївним" читачем. У координатах наративного дискурсу єдиного великого епічного твору Ю. Шпола ("Золоті лисенята") виокремлює специфічно взаємопов'язані та взаємообумовлені "діалогічні наративні монологи" без експліцитних ознак чи то намірів встановлення на вербальному рівні комунікативного контакту з естетичним адресатом. Між іншим, модель взаємовідносин між продуцентом-творцем і читачем розглядається дослідницею на матеріалі романів "Інтелігент", "Пригоди Мак-Лейстера, Гаррі Руперта та інших", "Подорож ученого доктора Леонардо і його майбутньої коханки прекрасної Альцести у Слобожанську Швейцарію", "Двері в день". У результаті системних спостережень, О. Філатова приходять до важливого концептуального висновку: стратегія нарації в деструктивній практиці творців "лівого" роману виразно спроектована не стільки на художній діалог, що передбачає спілкування рівноправних учасників комунікації, скільки на гру в діалог, у якій виразно превалює роль творця.

Логічним звершенням аналізу дивергентного типу свідомості став останній параграф третього розділу, у якому дослідниця вдається до осмислення демонстративно провокаційної рольової гри автора з використанням епетажно-іронічної маски імпульсивного блазня. У процесі аналізу художнього експерименту М. Йогансена (матеріалом осмислення проблеми став його роман "Подорож ученого доктора Леонардо ...") вектор уваги спрямовувався не на композиційно-сюжетні колізії, образну й стилістичну організацію тексту чи на стратегію нарації, а на дію автора-актора, механізм гри в ролі, у гримі, масці.

У цілому, деталізовані й виважені аргументи дають право дослідниці зробити висновок, що в художній площині авангардного роману актуалізується формування не рівноправного суб'єкт-суб'єктного діалогу, а взаємовідносини за суб'єктно-об'єктною схемою, у яких домінує "принцип безмежного самоствердження" естетичного суб'єкта. Для естетичного суб'єкта "дивергентної" я свідомості, як стверджує авторка книжки, не менш — якщо не більш — важливим, є не просто порушення

усталених законів, анігіляція "загальнообов'язкових" норм творчості, а усвідомлення, власне, самого себе нормою і законом (с. 330).

Вакуум фрагментарної інтерпретації із вже традиційно нігілістичним підходом категоричного й однозначного заперечення художньої повноцінності соцреалістичних творів заповнює об'єктивне наукове прочитання й осмислення дослідницею романістики 30-х років. Літературний продукт, створений у добу канонізації політико-естетичного конструкту радянської влади, з точки зору О. Філатової, чи не найповніше об'єктивує прояви "авторитарної" свідомості його творця. Тому цілком логічним у книжці є дослідження механізмів "програмування" письменника, які призводили до руйнації його традиційних поведінково-комунікативних матриць, до психічної мімікрії та редукції креативно-особистісного начала. Виходячи з мотивації, що типова модель "авторитарної" я свідомості, детермінована ідеологічним диктатом і жорсткою політичною регламентацією, функціонує насамперед у тому величезному корпусі романів, у якому семантичне поле соціальної та матеріальної практики стає темою індивідуально-творчого осмислення, О. Філатова вдається до вивчення т. зв. "трудоного епосу" тридцятих років. Індивідуальне прочитання романів про індустріалізацію та "радянську колективізацію" у книжці здійснювалося за схарактеризовану І. Дзюбою установкою: відрізняючи об'єктивне від кон'юнктурного, тобто, враховуючи "коефіцієнт викривлення", беручи "від супротивного".

Глибоке знання історії, вільне оперування фактографічним матеріалом дало змогу авторці не лише запропонувати читачеві широкий спектр подій, фактів, постатей, але й можливість розглянути літературознавчу проблему в широкому контекстуальному ракурсі соціально-політичної реальності 30-х років. Так, скажімо, розглядаючи "виробничий" і "колгоспний" роман, дослідниця уважно аналізує механізми творення й функціонування означеного жанру в межах офіційного дискурсу. Вона доводить, що "моделювання автором схеми елементів фабули типового виробничого роману відбувалося за сталінським технократичним проектом "інженерії людської душі", сфокусованим на творення раціонально обґрунтованої, внутрішньо несуперечливої моделі соціальної дійсності" (с. 366). "Витримані" в чітких межах ідеологічного канону політично інспіровані тексти, що скрупульозно репрезентували різні етапи переходу села на колективні методи господарювання, дослідниця ідентифікує політико-естетичним "хронографом" державних кампаній на селі.

Рецензуючи книжку О. Філатової, не можна не виокремити вміння авторки аргументовано й переконливо формулювати думку, чітко й конкретно вибудувати дослідницьку лінію, яка забезпечує реалізацію поставленої мети. Звертають на себе увагу системність аналізу, ґрунтовна теоретико-літературна база (часом навіть із надмірним заглибленням в теоретичні схеми), новаторський підхід до розв'язання проблемних питань, значний обсяг художнього матеріалу, широкий бібліографічний матеріал тощо.

Загалом, монографія Оксани Філатової "Український роман 20-30-х років ХХ століття: типологія авторської свідомості" — новаторська й оригінальна наукова студія на актуальну літературознавчу тему, в якій вперше крізь призму авторської свідомості осмислюється українська романістика 1920-1930-х років. Запропонована типологічна парадигма "модусів буття" свідомості творця роману перших пореволюційних десятиліть не є однозначно завершеним проектом, позаяк відкриває нові перспективи у процесі осмислення жанру "великої" прози.